

Farklı Bir Pencereden Kırım: Savaş ve Sürgünün Sinemaya Yansıması Crimea from a Different Perspective: The Reflection of War and Exile in Cinema

Hülya YAMANER

Yüksek Lisans Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Eskişehir, Türkiye
hulyayamaner@gmail.com

ÖZ

Bu makale, özellikle 1853–1944 yılları arasında Kırım'da yaşanan siyasi, askeri ve demografik olayları sinema alanındaki yansımaları bağlamında ele almaktadır. Kırım Savaşı'ndan Sovyet dönemindeki büyük sürgüne uzanan bu yaklaşık doksan yıllık süreç; sömürgeci baskı, etnik kimliğin yok sayılması, zorla yerinden edilme, etnik temizlik gibi insanlık tarihinin en ağır deneyimlerini içermektedir. Söz konusu tarihsel travmalar, başta Kırım Tatarlarına ait olmak üzere pek çok edebi ve sinematografik eserde işlenmiş; kolektif belleğin korunmasında ve aktarılmasında temel bir işlev üstlenmiştir. Makalede, Kırım'daki bu tarihsel süreçler, dünya sinemasındaki temsillerine ilişkin analitik bir değerlendirme ile sunulmaktadır. Çalışmada, Kırım Savaşı ve Kırım tarihinde önemli yeri olan ülkeler ve şahısların eserleri seçilmiş olmakla birlikte, sinema alanında eserler ele alınmıştır. Ayrıca, 2014 yılı itibarıyla yaşanan Rusya-Ukrayna Savaşı günümüz sinemasında konunun devamı niteliğinde iki film de makalenin bağlamına uygun olarak dahil edilmiştir. Çalışma; tarih yazımı, kültürel bellek ve sanatsal anlatı arasındaki ilişkiyi sorgulamakta, Kırım'ın modern çağdaki trajik kaderinin görsel ve yazınsal ifade biçimlerini nasıl şekillendirdiğini karşılaştırmalı ve tarihsel film analizi yöntemiyle incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kırım, Tatar, Sürgün, Sovyetler, Sinema

ABSTRACT

This article examines the political, military, and demographic events that took place in Crimea—particularly between 1853 and 1944—within the context of their cinematic reflections. Spanning a period of nearly ninety years, from the Crimean War to the mass deportations of the Soviet era, this timeframe encompasses some of the gravest experiences in human history, including colonial oppression, the erasure of ethnic identity, forced displacement, and ethnic cleansing. These historical traumas—which play a fundamental role in the preservation and transmission of collective memory—have been depicted in numerous literary and cinematic works, most notably those concerning the Crimean Tatars. The article presents these historical processes in Crimea through an analytical assessment of their representations in world cinema. While focusing on cinematic works, the study specifically selects productions that feature the countries and figures playing pivotal roles in the Crimean War and Crimean history. Furthermore, in line with the article's scope and as a continuation of the subject in contemporary cinema, two films reflecting the Russia-Ukraine War (which began in 2014) are also included. The study interrogates the relationship between historiography, cultural memory, and artistic narrative; employing comparative and historical film analysis methods, it aims to examine how Crimea's tragic modern-era destiny has shaped visual and literary forms of expression.

Keywords: Crimea, Tatar, Deportation, Soviets, Cinema

Makale Türü/Type	Araştırma Makalesi/Research Article	DOI	10.29228/kutsamsocial.95147
Geliş/Received	30.06.2026	Kabul/Accepted	05.08.2026
Yayın/Published	31.08.2026	Değerlendirme/Review	Çift taraflı körleme, 2 hakem
Sorumlu Yazar/ Corresponding Author	Hülya YAMANER – hulyayamaner@gmail.com		
Atıf/Cite as	Yamaner, H. (2026). Farklı Bir Pencereden Kırım: Savaş ve Sürgünün Sinemaya Yansıması. <i>KUTSAM Sosyal Bilimler Dergisi</i> , 1(1), 62-72. http://dx.doi.org/10.29228/kutsamsocial.95147		
Beyanlar/Declarations	Etik kurul izni gerektiren veri içermez • Çıkar çatışması yoktur • Dış finansman alınmamıştır • Benzerlik taraması yapıldı • Üretken yapay zekâ kullanılmadı. No data requiring ethics approval • No conflict of interest • No external funding • Plagiarism check completed • No generative AI used.		
Lisans/License	CC BY-NC 4.0 – Açık erişim / Open access		

Giriş

Kırım'daki Türk varlığının 6. yüzyıla kadar uzandığı bilinmektedir. Altınorda İmparatorluğu öncesinde Hazarlar, Peçenekler, Kıpçaklar bölgede hüküm sürmüştür (Kırımlı, 2014). Kırım Altın Orda İmparatorluğu içinde, bağımsız şekilde yönetilen bir bölge iken, Taştımur tarafından hakimiyet altına alınmış ve Kırım'da ayrı bir hanlık kurulmuştur. Hacı Giray Han, Kırım Hanlığı'nın gerçek kurucusu olarak kabul edilmektedir (İnalçık, 2017).

Kırım Hanlığı, 1475'te Fatih Sultan Mehmet döneminde Osmanlı Devleti'ne bağlanmış ve yarı özerk bir siyasi yapı olarak varlığını sürdürmüştür. (Kurat, 2014). Ancak 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Osmanlı himayesinden çıkmış ve 1783'te Rusya tarafından ilhak edilmiştir (İnalçık, 2022). Bu tarihten itibaren başlayan Rus yönetimi, yarımada'daki Müslüman-Türk nüfus üzerinde köklü demografik ve kültürel politikalar uygulamıştır. (DİA, 2022).

İstanbul'u ve Boğazlar'ı "Hasta Adam"dan alma fikrinden asla vazgeçmeyen Çar Nikola; 1844'te İngiltere ve III. Napolyon ile görüşmüş istediği yanıtı alamamıştır. İngiltere'nin, bölgede güçlenen bir Rusya istememesi sebebiyle, görüşmeyi Osmanlı Devleti'ne bildirmiştir. 1853'te İngiliz Petersburg büyükelçisine "Şark Meselesi'nden", 'Osmanlı Devleti'nin hasta bir adam olduğunu, yakında öleceğini ve İngiltere ve Rusya'nın miras meselesinde anlaşmaları gerektiği' yönündeki ünlü konuşmayı gerçekleştirmiştir. Savaşın gerekçesi olarak "Kutsal Yerler" ve Osmanlı Devleti sınırları içindeki Ortodoksların hamiliği isteğini göstermiştir (Turan, 2024). Nihayetinde, Rusya'nın yayılcı politikalarının kendi çıkarlarına zarar vereceğini düşünen İngiltere, Fransa ve Osmanlı Devleti müttefikliği oluşmuştur.

1853-1856 yılları arasında cereyan eden Kırım Savaşı, 1856'da imzalanan Paris Antlaşması ile Rusya, Karadeniz'deki askeri varlığını sınırlandırmak zorunda kalmıştır (Kireççi ve Tezcan, 2015).

Savaş sonrası dönemde Kırım Tatarları, Rusya'nın artan asimilasyon baskısına maruz kalmıştır. Bu dönemde Tatarların özerklik ve kültürel tanınma talepleri, Rus merkezi yönetimi tarafından bastırılmış; eğitim, din ve vakıf kurumları üzerindeki denetim giderek sıkılaştırılmıştır. Paris Barış Antlaşması sonrası, baskılar daha da artmış, yaklaşık 200 bin Kırımlı, Osmanlı topraklarına göç etmiştir. Kırım Tatarları, Kırım'da azınlık konumuna düşmüştür (Kırımlı, 2022).

1917 Bolşevik Devrimi, Kırım'da kısa süreli fakat yoğun bir siyasi çalkantı dönemini beraberinde getirmiştir. Kırım Tatarları, Aralık 1917'de toplanan Kurultay (Milli Meclis) aracılığıyla özerk bir yönetim tesis etmeye girişmiş; ancak bu girişim Kızıl Ordu kuvvetlerince kısa sürede bastırılmıştır (Kurat, 2014). 1920'de Beyaz Ordu kuvvetlerinin mağlup edilmesiyle Kırım, kesin olarak Sovyet hâkimiyetine girmiştir. (Kırımlı, 2022).

1921 yılında kurulan Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, görünürde Tatarlara kültürel ve yönetsel özerklik tanıyan bir yapı olarak sunulmuştur (Kırımlı, 2022). Ne var ki, 1930'larda Stalinist kolektifleştirme ve büyük tasfiye politikaları bu kazanımları tamamen ortadan kaldırmıştır. On binlerce Tatar aydını, din adamı ve kültür insanı ya idam edilmiş ya da Sibiry'a'daki çalışma kamplarına sürgün edilmiştir (Kireççi ve Tezcan, 2015).

Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırmasının ardından 1941 yılının sonunda Kırım, Alman kuvvetlerinin eline geçmiştir. İşgal döneminde Nazi yönetimi, bazı Tatar gruplarını Sovyet karşıtı bir tutumla yakın değerlendirmiş; yardımcı kuvvetler oluşturulmuştur (Kireççi ve Tezcan, 2015). 1944 yılının başında Kızıl Ordu'nun yarımada'yı geri almasıyla birlikte Sovyet yönetimi, tüm Tatar nüfusunun Almanlarla işbirliği yaptığı gerekçesiyle toplu sürgünü meşrulaştırmıştır.

Kırım Sürgünü ifadesi, ilk olarak akla 1944 Sürgünü'nü getirir de; 19. yüzyılda, neredeyse her Osmanlı-Rus savaşı sonrası büyük göçler yaşanmıştır. 1783-1928 yılları arasında Osmanlı Devleti'ne yaklaşık olarak 1.800.000 Kırım Tatarı'nın göç ettiği düşünülmektedir (Kırımlı, 2022).

18 Mayıs 1944'te Stalin'in emriyle NKVD (İçişleri Halk Komiserliği) kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen sürgün, tüm Kırım Tatar nüfusunun zorla yerinden edilmesini kapsayan insanlık tarihinin en ağır toplu cezalandırma eylemlerinden biri olarak kayıtlara geçmiştir. Yalnızca birkaç

gün içinde yaklaşık 200.000 kişi hayvan vagonlarıyla Orta Asya'ya, başta Özbekistan olmak üzere çeşitli bölgelere nakledilmiştir. Sürgün yolculuğunda ve ilk yerleşim yıllarında açlık, hastalık ve ağır yaşam koşulları nedeniyle hayatını kaybedenlerin oranı toplam nüfusun yaklaşık yüzde kırkını aşmıştır (Kireççi ve Tezcan, 2015). Bu trajedi, Kırım Tatarları tarafından “*Sürgünlük*” olarak adlandırılmakta ve millî yasın simgesi olarak yaşatılmaktadır. Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ise Haziran 1945'te lağvedilerek yarımada doğrudan Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlanmıştır (Kırımlı, 2022).

Sovyetler Birliği'nin dağılması ardından da, sürgün edilmiş halkın anavatanına geri dönmesine izin verilmemiştir (Kireççi ve Tezcan, 2015).

1. Kırım Savaşı (1853-1856) ve Sinema

Kırım Savaşı, telgraf ve cepheden yapılan düzenli haber akışı ve özellikle İngiliz basının kamuoyu oluşturma gücü sayesinde siyasal karar alma süreçlerini doğrudan etkilemesi açısından, modern savaş olarak kabul edilmektedir (Ponting, 2015). Hatta İngiliz basını öylesine savaşın içindedir ki, savaşın gidişatı hakkında Rusları bilgilendirecek düzeydedir. Yine savaşa bizzat dahil olan Tolstoy, Cengiz Dağcı gibi isimlerin kaleme aldığı eserler, savaş alanında çekilmiş fotoğraflar bulunması sebebiyle de çok fazla birinci elden kaynak, görsel kanıt, hatırat mevcuttur. Bu zengin kaynaklar doğrultusunda, Kırım Savaşı'nın sinema temsillerinden seçilmiş eserleri kronolojik olarak ele alacağız.

1.1 The Defence of Sevastopol (1911)/Sivastopol Savunması (1911) (Yönetmen: Vasily Goncharov-Aleksandr Khanzhonkov)

1854-1855 Kırım Savaşı sırasında yaşanan Sivastopol kuşatmasını konu alan film, Rusya İmparatorluğunda çekilen ilk uzun metrajlı filmidir. Dünya sinema tarihinin en önemli yapıtlarından biri olarak kabul edilmektedir. Yalnızca tarihsel açıdan değil, teknik açıdan da devrim niteliğindedir. Yönetmen Khanzhonkov, aynı sahneyi farklı açılardan kaydetmek için iki kamera kullanmış; bu yöntem sinema tarihinde ilk kez uygulanmıştır (Imdb.com). Filmin en çarpıcı yanlarından biri de, yönetmenin geçmişle doğrudan bir bağ kurmak amacıyla, 70-80 yaşlarındaki Sivastopol gazilerinden danışmanlık almış; filmin sonunda bu gazilerin her birini tek tek kameraya çekerek saygısını sunmuş olmasıdır. Bu da kurmaca ile belgesel arasındaki sınırı kaldırmış, yaşayan bir tarih izlenimi etkisi bırakmıştır.

Ancak filmin tarihsel anlamını ve amacını tam olarak kavrayabilmek için, onu çekildiği dönemin siyasi bağlamını bilmek gerekmektedir. Filmin galası, Çar II. Nikola'nın huzurunda Livadya Sarayı'nda yapılmıştır (Imdb.com). Kırım Savaşı'nda Rusya yenilmiş olsa da, Sivastopol direnişi ulusal bir destan olarak kurgulanmıştır. Film, her ne kadar sessiz olsa da top sesleri ve ses efektleriyle etkili bir hale getirilmiştir. Film, Deniz Harp Konseyi'nin toplanmasıyla, liman girişlerini kapatmak için kendi gemilerini batırmalarıyla başlamaktadır. Kadınların siper kazmaları ve mühimmat taşımaları gibi sahnelerle savaşın bir halk savaşı olduğu izlenimi yaratılmıştır. İnkerman Muharebesi, Kamçatka tabyasındaki gece muharebeleri Rusların yenilgisiyle sonuçlansa da yenilgi, kahramanlık söylemiyle; tarihsel travma milliyetçi bir gururla sunulmuştur. Lev Tolstoy'un da görev yaptığı ve daha sonra ünlü Sivastopol Hikayeleri'ni yazdığı, sürekli bombardıman altındaki kuşatmanın en tehlikeli bölgelerinden biri olan Dördüncü Tabya'ya da dramatik şekilde yer verilmiştir. Sivastopol'un güneyindeki yenilgi sonucu, kuzeye geri çekilme, yenilmeden çok onurlu bir geri çekiliş olarak yansıtılmıştır. Yine filmde Rus komutanlar kahramanlaştırılırken, sivil halkın ordu ile birlik içinde olduğunu, büyük fedakârlık yaptıklarını anlatan uzun dans sahneleri yer almaktadır. Gerçekte Çarlık Rusya Sivastopol'de yenilmiş ise de filmde kahramanca savunma, ordu-halk birliği, vatan uğruna fedakârlık temaları vurgulanmıştır.

Ne var ki filmin gözden kaçırdığı bir taraf mevcuttur: kuşatma boyunca Kırım Tatarları'nın sessiz ya da bilinçli olarak yok sayılan varlığı. Film Kırım'ı Rus tarihi içinde göstermiş fakat, Kırım'ın yerli halkını görünmezleştirmiştir. Bu görünmezlik, ilerleyen yıllarda somut bir zulme dönüşecek olan sürgün politikalarının belirtisi olarak değerlendirilebilir.

Tarihsel olarak bakıldığında Sivastopol Kuşatması, Kırım Savaşı'nın en belirleyici safhalarından biri olarak kabul edilmektedir. Karadeniz'de Rus deniz gücünün merkez üssü olan Sivastopol'un ele geçirilmesine yönelik uzun süreli bir kuşatma hareketidir. Osmanlı Devleti ve müttefikleri İngiltere ve Fransa, Rusya'nın Karadeniz'deki varlığını zayıflatmak amacıyla 1854 yılı Eylül ayında Kırım Yarımadasına çıkarma yaparak kuşatmayı başlatmışlardır. Ruslar Kafkas cephesindeki başarılarına güvenirken, 28 Ağustos-9 Eylül tarihlerinde Sivastopol kalesi düşmüştür. Avusturya'nın da müttefikler tarafında olması sebebiyle, barış müzakerelerini kabul etmek zorunda kalmıştır. 1856 yılında imzalanan Paris Barış Antlaşması ile: her iki ülke de işgal ettiği topraklardan çıkmış, Osmanlı Devleti'nin bir Avrupa devleti sayıldığı antlaşma ile bütünlüğü ve istiklali antlaşmayı imzalayan devletler tarafından garanti altına alınmıştır. Yine antlaşmaya göre Rusya'nın Karadeniz'de donanma bulundurmasına engel olunmuş ve böylece müttefikler, Rusya'nın yayılmacı politikasını kısa bir süre de olsa bu şekilde durdurabilmiştir. (Turan, 2024).

1.2 The Charge of the Light Brigade (1968)/Hafif Süvari Birliğinin Saldırısı (Yönetmen: Tony Richardson)

Kırım Savaşı'nı ele alan İngiliz bakış açısı, hicivli bir anlatım biçiminde yansıtılmıştır. Film Balaklava Muharebesi'ndeki yanlış anlaşılmış bir emir sonucu, Rus topçularına doğru giden ünlü hafif süvari hücumunu konu almıştır. Filmde komuta kademeleri arasındaki rekabet, ve şahsi çekişmeler, emri veren Lord Raglan, emri ileten Lord Lucan, hücumu yöneten Lord Cardigan, Komutan Nolan ve emir taşıyıcısı arasındaki iletişim hataları işlenmiştir. Dönemin asıl siyasi, tarihi arka planı film içine ustaca yerleştirilmiş animasyonlarla ortaya konulmuştur.

Bu animasyonlar Britanya'nın içinde bulunduğu refah ortamının altında yatan emperyalizme ve sanayileşmenin getirdiği işçi sınıfına vurgular yapmıştır. Bu üretim gücüyle yaşayan ve refahı yüksek bir saray ve imparatorluk yansıtılmıştır. Filmde, İngiltere'nin savaşa girme nedeni "Eğer zavallı, zayıf, hasta, küçük Türkiye "Avrupa'nın hasta adamı" tiranın eline düşerse; sömürge yollarımız ve kraliçemiz, Rus gemileri ve silahlarıyla parçalanacak ülkemizi utanç içinde bırakacaktır" repliği ile anlatılmıştır. İngiltere "aslan", Rusya "ayı", Osmanlı Devleti ise "hindi" sembolleriyle animeleştirilirken, bir ayının elinde parçalanmış hindinin, bir aslan tarafından kurtarılıp, korunduğu gösterilmiştir.

1936 yılında sinemaya aktarılan film, Richardson tarafından 1968 yılında, Amerikan-Vietnam Savaşının yaşandığı ve toplumsal olarak tepki çektiği bir dönemde yeniden çekilmiştir. 1854'teki Balaklava trajedisi, 1968'deki güncel tepkiler üzerinden yeniden tekrarlanan bir hata olarak yansıtılmıştır. Bu yönetmenin başka coğrafyalardaki askeri müdahalelere karşı verdiği politik bir tepki olarak da okunabilir. Filmde İngiliz ordu gelenekleri yüceltilmemiş, aksine hicvedilmiştir. Ölüm kahramanlık şeklinde yüceltilmemiş, aksine şahsi kararların sonucu olarak gösterilmiştir.

25 Ekim 1854'te meydana gelen Balaklava Muharebesi'ne tarihsel açıdan bakıldığında, müttefik savunma mevzilerinde dört adet tabya bulunmaktaydı. Birinci Tabyada 3, diğer üç tabyada ise yalnızca 2 adet İngiliz topu yer alıyordu. Bu tabyalar topraktan yapılmış, çok iyi inşa edilmemiştir. 2800 Osmanlı askeri görevlendirilmiştir. Muharebe Rus kuvvetlerinin müttefik hatlarını zorlamasıyla başlamıştır. Birinci Tabyadaki 750 Osmanlı askeri, karşısındaki yaklaşık 15 katı kadar askerle 2 saat savaşmış, 3 topla direnmiş, 170 kişi şehit vermiş ve geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu savunma, savaşın ilk aşamasını belirleyen en önemli unsurdur (Palmer, 1999).

Komuta hataları, koordinasyon eksikliği nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Osmanlı birliklerinin savunduğu hat düşmüş, yardım gelmemiş ve geri çekilmiştir. Daha sonra Rusların eline geçmesi istenmeyen topları geri almak üzere gönderilen Hafif Süvari alayının hücumu, yanlış anlaşılmış emirler sonucu kayıplarla sonuçlanmıştır. Böylece Balaklava, hem Osmanlı birliklerinin kahramanca ilk direnişi hem de İngiliz komuta hatalarının net şekilde görüldüğü bir muharebe olarak tarihe geçmiştir (Ponting, 2015).

1.3. Battlefield Detectives Belgeseli: Balaklava Muharebesine Farklı Bir Bakış

İngiliz tarihinde özel, övgü dolu bir yere sahip olan Balaklava Muharebesi günümüzde de önemini yitirmemiştir.

2003-2006 yılları arasında History Channel’da yayımlanan “*Battlefield Detectives*” isimli belgeselin 1. Sezon 2. Bölümü de bu ünlü muharebeye ayrılmıştır. Battlefield Detectives, modern bilim imkanları, Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ile savaş alanlarını tespit edip, tarihi kaynaklarla karşılaştırıp efsane-gerçek analizi yapmaktadır. Yapım, İngilizler için oldukça kahramanca ve dramatik anlatılan, müttefik Türkler korkup kaçtığı için, hazırlıksız şekilde kahramanca üç koldan top ateşine koşturan süvari birliğinin destansı hikayesinin, İngiliz kaynaklarında anlatıldığı şekilde gerçekleşmediğini ortaya koymuştur. CBS ile tespit edilen 1. Tabyadaki şehit cenazeleri, Osmanlı askeri üniformalarına ait kalıntılar, süvarilerin bölgeyi geçerken alabilecekleri süre yeniden hesaplandığında bambaşka bir tarihi değerlendirme ile karşı karşıya kalınmıştır. Daha sonra, kaçtı denen Türklerin destek gelmeyince geri çekilip, İskoçya birliği ile savaşmaya devam ettiği, İskoç tabyasında savaşarak ölen askerlerin 3’te 2’sinin yine Türk askerleri olduğu ortaya konmuştur. Kahramanca savaşıp, geri çekilmek zorunda kalan İngiliz komutan Lord Raglan’ın kendi hatalarını örtmek amacıyla “günah keçisi” yapılan Türk askerleri geri hizmetlerde kullanılmış, yük taşınmış ve “iki ayaklı eşek” tabirine maruz bırakılmıştır. Belgeselde geçen şu cümle, tarih yazımının ne denli çarpıtılabildiğini, tam 150 yıl sonra asıl kahramanların kim olduğunu gözler önüne sermiştir. “*Popüler tarih anlayışı Hafif Tugay erlerini Balaklava Muharebesi’nin büyük kahramanları olarak sunuyor. Oysa dürüstçe söylemek gerekirse, ben askerî açıdan o muharebenin gerçek kahramanlarının güzergâhı boyunca doğu ucundaki Yoldaşlar Tepesi’nde Birinci Tabya’yı savunan erler olduğunu düşünüyorum*” (Tracey, Wright ve Millar, 2003)

2. İki Dünya Savaşı, Sürgün ve Kimlik Çöküşü

1917 Bolşevik Devrimi’nden sonra Kırım; Alman ve Bolşevik güçler arasında el değiştirmiş, 1920’de Sovyet hakimiyetine geçmiştir. 1921’de tanınan özerklik, Stalin döneminde büyük ölçüde geri alınmıştır. 1941’de Alman işgali sırasında Tatar kuvvetleri oluşturulmuştur. Hem Alman hem de Rusya safında savaşan Tatarlar, 1944’te Kızıl Ordu’nun Kırım’ı tekrar ele geçirmesiyle toplu bir sürgüne tabi tutulmuştur. Böylece Kırım tarihsel olarak sürekli bir savaş alanı olmuş, hangi taraf galip gelirse gelsin, Kırım Türkleri yenilen, kaybeden taraf olmuştur.

2.1 Haytarma (2013) – Akhtem Seitablaev

“*Geri dönüş*” anlamına gelen Haytarma, Kırım Tatar geleneksel halk dansının adıdır. 1944 Kırım Tatar sürgününü konu alan bu film, Akhtem Seitablaev’in yönetmenliğini ve başrolünü üstlendiği bir Ukrayna yapımıdır. Film, Sovyetler Birliği Kahramanı unvanını iki kez alan Ahmethan (Amethan) Sultan’ın hayatını, 1944 sürgününün içinde anlatmaktadır. Ahmethan Sultan 1920’de Dağıstanlı bir baba ve Kırım Türk’ü bir annenin çocuğu olarak Alupka’da dünyaya gelmiştir. Kaçinskiy Askeri Hava Okulu’ndan mezun olup göreve başlamıştır. 1942’de mühimmatı kalmadığı için uçağının kanadıyla düşman Alman uçağını düşürmüş ve bu cesaretiyle ilk Sovyetler Birliği Kahramanı nişanını almıştır. 1944’te Alman işgali bitince başlayan sürgüne ailesi de dahil edilmiş; fakat komutanlarıyla irtibata geçerek kapsam dışında kalmalarını sağlamıştır. “Sovyetler Birliği Kahramanı” ödülünü üçüncü kez alacağı zaman, uyruğunu değiştirme teklifini reddetmiştir; yerine “Kızıl Bayrak Nişanı” verilmiştir. 1971’de bir test uçuşu sırasında yaşanan kaza sonucu vefat etmiştir (Tekne, 2020).

Neredeyse 200 bin kişilik Kırım Türk’ünün 18 Mayıs 1944’te, sadece 15-20 dakika içinde, taşıyabilecekleri kadar eşya almaları söylenerek Orta Asya’ya sürgün edilmesi, insanlık tarihinin en hızlı ve kapsamlı etnik temizlik operasyonlarından biri olarak kabul edilmektedir. Resmi gerekçe olarak, Tatarların Nazi işgalinde iş birliği yapmış olması sunulmuştur; oysa sürgün edilen insanların büyük çoğunluğunu, işgal bölgesinde bulunmayan kadınlar, çocuklar ve yaşlılar oluşturmuştur (Kırımlı, 2022).

Film, bu vahşeti tarihsel bir kahraman üzerinden anlatmaktadır. Pilot olarak Sovyetler adına savaşan, iki kez kahraman ilan edilen bir Kırım Tatarı, Ahmethan Sultan memleketine döndüğünde

kendi ailesi ve halkının zorla trenlere bindirilerek sürgün edilmesine şahitlik etmiştir. Vatanseverliğin hiçbir önemi kalmamıştır; etnik kimliği bütün başarılarını silmiştir.

Haytarma, Kırım Tatar dilinde yapılmış ilk uzun metrajlı film olma özelliğini de taşımaktadır. Ülkemizde 50. Altın Portakal Film festivali dahil pek çok festivalde gösterilen film, Rusya'nın bazı engellemelerine rağmen oldukça ilgi uyandırmıştır. 9. Uluslararası Kazan Müslüman Filmleri Festivali'nde Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın isteği üzerine yarışma dışı bırakılmak istenmiştir (Qha, 2013). Film yarışmaya uygun olmadığı gerekçesiyle yarışma dışı bırakılsa da gösterildiği salonun tıklım tıklım olduğu, ayakta izleyenler olduğu belirtilmiştir. İzleyicilerin gösterim sonunda film ekibiyle görüşmesine izin verilmemiştir (Mamaeva, 2013). Bu bilgiler ışığında, Haytarma, tarihi bir savaş filmi olmanın ötesinde, toplumsal hafıza savaşının da bir cephesi konumundadır.

2.3 Kırımlı (2014) - (Yönetmen: Burak Cem Arlıer)

Türk yönetmen Burak Cem Arlıer'in yönetmenliğini yaptığı, başrolünü Murat Yıldırım'ın üstlendiği Kırımlı, Cengiz Dağcı'nın 1956 tarihli "*Korkunç Yıllar*" romanından uyarlanan ve II. Dünya Savaşı sırasında Alman esir kamplarında tutulan Kırım Türkü esirlerin insanlık dramını aktaran bir Türkiye yapımı, tarihi drama filmidir. Türkçe-Almanca-Rusça ağırlıklı dil ile gerçeklik ön planda tutulmuştur.

Rusya adına savaşırken esir düştükten sonra, Almanların safında Sovyetlere karşı savaşan Kırımlı askerlerin hikayesi, filmin tarihsel zeminini oluşturmaktadır. Sadık Turan'ın Sovyet zulmünden kaçmaya çalışırken yeni bir baskı mekanizması içine düşmesini anlatmaktadır. Anayurdu için savaştığını düşünürken Sovyet Rusya ve Nazi Almanyası'nın zulmü arasında kalmıştır. Tren yolculuğu sırasında tanıştığı Polonyalı bir kadına (Maria) hatıralarını aktarmaktadır. Dağcı'nın romanı sinemaya aktarılırken iç dünyası, dramatik bir anlatımla yansıtılmıştır. Roman Sadık'ın ruhsal bunalımlarını, Kırım kimliğini kaybetme korkusunu, varoluşsal yalnızlığını ele alırken; film bunları görsel aksiyon ve aşk üzerinden görselleştirmektedir. Bu durum romanın derinliğini yeterince yansıtmamaktadır. Ama önemli bir işlevi de yerine getirmiştir: Türk seyircisine büyük ölçüde bilinmeyen, unutulmuş bu trajik tarihi sinema yoluyla aktarmaktadır. Filmin finali etkileyici bir sahne ile sonlanmaktadır. Sadık ve Maria'nın vurulup yere düştüğü yer, Kırım haritasına dönüşmektedir. Film, Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti projeleri arasında yer alması bakımından da siyasi ve kültürel bir misyon da üstlenmiştir.

Sinema eserlerini incelediğimiz çalışmamız içinde oldukça önemli bir yere sahip olan Kırımlı filmine de kaynaklık etmiş olan Cengiz Dağcı ve *Korkunç Yıllar* adlı eserini ele almak yerinde olacaktır.

Cengiz Dağcı, 1919 yılında Kırım'da doğmuş, II. Dünya Savaşı sırasında Sovyet ordusunda görev almış, Almanlara esir düşmüş Kırım Türkü bir yazardır. Eserlerinde özellikle Kırım Tatarlarının uğradığı baskıları, sürgünleri, savaşın açtığı yıkımı ve vatan özlemini işlemiştir. Romanlarında tarihi olayları bireysel tanıklıklarla birleştiren Dağcı, Türk edebiyatında Kırım Türklerinin sesi olarak oldukça önemli bir yere sahiptir. Cengiz Dağcı, uzun yıllar İngiltere'de yaşamış olmasına rağmen, yazı dili olarak Türkiye Türkçesini tercih etmiştir. Dağcı kendi ifadesiyle "annesinin onunla konuştuğu dille", Türkçe yazmıştır. Savaş, esaret ve sürgün hayatı nedeniyle doğduğu Kırım'a, 1942'de bir haftalık ziyaret hariç uzun yıllar dönememiştir. Buna rağmen romanlarının merkezinde Kırım, çocukluk hatıraları ve vatan özlemi yer almıştır. 71 yıllık hasretten sonra, Türkiye Devleti'nin çabaları sayesinde vatanına ebedi olarak dönmüştür. (Kocakaplan, 2022).

Dağcı'nın 1956 yılında yayımlanan "*Korkunç Yıllar*" adlı eseri, II. Dünya Savaşı sırasında Sovyetler Birliği ile Nazi Almanyası arasında sıkışan Kırım Tatarlarının trajedisini anlatan otobiyografik bir romandır. "*Korkunç Yıllar*" gibi eserlerinde anlattığı birçok sahne, doğrudan kendi yaşadıklarıyla bağlantılıdır. Bu yüzden romanları yalnızca kurgu değil, aynı zamanda tarihsel ve kişisel bir tanıklık niteliği taşımaktadır. Eserde baş kahraman Sadık Turan üzerinden, Sovyet rejiminin baskıları, savaşın cephede ve sivil hayatta yarattığı yıkımı, esir kampları ve kimlik mücadelesi işlenmiştir. Roman özellikle Sovyet ordusunda savaşmak zorunda kalan Tatar gençlerin yaşadığı aidiyet sorununu ve insanlık dışı koşulları çarpıcı bir şekilde ortaya konulmuştur.

"Kim için yazıyorum? Bunları kim merak edecek? Hiç kimse! Hiç kimse bunları okumayacak!.. Ölmüş kahramanların heykellerini ölümler değil, yaşayanlar yükseltirler. Onların ruhlarını içimden çıkarıp bir heykel haline getirmek için ben hayatta kalmalıyım." (Dağcı, 1956). Şahit olduğu, bizzat yaşadığı ve romanlarıyla aktardığı bilgiler açısından hem birinci elden bir tanık hem de dönemi yazarak belgelendirmesi sayesinde, Kırım tarihi açısından son derece önemli vazife üstlenmiştir. Ayrıca anadilinde yazmayı bilinçli bir ısrarla sürdürmesi, Türkçe eserler vermesi, yurdu için verdiği başka bir mücadele biçimidir. Çünkü; işgal, sürgün yalnızca Kırım'ın yerli halkına karşı değildir: sistematik şekilde yüzlerce yıllık kültür tahrip edilirken, tarihi eserler de yok edilmiştir. Kırım Türkçesi ile yazılan eserler toplatılarak ve imha edilmiştir. Şehir, kasaba, cadde isimleri değiştirilmiştir. 1980'lerin sonuna kadar "Kırım" ifadesinin dahi kullanılması yasaklanmıştır (Kırımlı, 2022). Aynı şekilde Cengiz Dağcı'nın romanları da Sovyet Rusya'da yasaklanmıştır (Kocakaplan, 2022). Kim için yazdığını sorgulayan yazarın eserleri; kendi tarihini, kendi anadilinde öğrenmek isteyen Kırım-Tatar gençleri ve Kırım tarihi ve edebiyatı için yeri doldurulamaz bir literatür değerindedir. Hatıralarında da kendi sorusunu şu şekilde cevaplamaktadır Cengiz Dağcı: "Ben yalnızca Kırım'ın yazarı değilim, ama Kırım'ın faciasını bütün gerçeği ve içtenliğiyle yalnız ben yazabilirdim." (Dağcı, 2022).

3. Günümüzde Kırım: Yeniden Sürgün ve Yeni Sinema

Günümüzde Kırım Tatarları hâlâ aynı trajedileri yaşamaya devam etmektedirler. 2014'te başlayan Rusya- Ukrayna savaşında, Ukrayna tarafında da Rusya tarafında da Kırım Tatarları cephededir. Kırım Haber Ajansı'nın belirttiğine göre; 2024 tarihine kadar, Rusya tarafından zorla savaşa dahil edilen en az 4300 Kırım Tatarı ve Başkurt hayatını kaybetmiştir (Qha, 2024). Ancak yine de net bir sayıya ulaşılamamıştır.

3.1 Evge/Homeward - Nariman Aliev (2019)

Nariman Aliev'in ilk uzun metrajlı filmi olan *Evge* (Eve, Eve doğru), 2019 Cannes Film Festivali'nin *Camera d'Or* (Altın Kamera) bölümünde gösterilmiş bir Ukrayna yapımıdır.

Film, Kırım Tatarı Mustafa'nın, Donbass'ta Rusya destekli güçlerle savaşırken hayatını kaybeden büyük oğlu Nazim'i almak için, Kiev'e gelişini ve küçük oğlu Alim ile cenazeyi atalardan kalma topraklara defnetmek için çıktıkları zorlu yolculuğu anlatmaktadır.

Film bir yol hikayesidir; ancak mekanlar da bir zaman hikayesi temsili olarak kullanılmıştır. Kiev, günümüz modern toplumunu temsil ederken; Kırım geçmişi, gelenekleri ve yavaş yavaş yok olan kültürü temsil etmektedir. Mustafa Kırım'a geri dönmek için çok çabalamış ve nihayet bir ev kurmuştur; fakat oğulları Ukrayna'da yaşamayı seçmiştir. Küçük oğlu Alim için Kırım'a gitmek geçmiş mirası kabullenmek, sahiplenmek demektir. Kiev-Kırım arası araç ile yaklaşık 1000 km'dir ve bu yolculuğun bir kısmında Sivash Gölü'nün tekne ile geçilmesi gerekmektedir. Baba hastadır ve bu zorlu yolculuğu kaldırmaz, o da vefat eder. Alim, hem abisi hem babası hem de eve dönüşün tüm sorumluluğunu üstlenmek zorunda kalmıştır.

Filmin en etkileyici sahnelerinden biri: Amcasının Alim'e dedesinin mezarının önünde söylediği sözüdür "Kırım, bizim Kudüs'ümüzdür." Bu ifade; toprak-kimlik ilişkisini, dini-kültürel ilişkiyi, yolculuğun gerçek anlamını ve aynı zamanda kutsal bir "vatan davası" haline geldiğinin aktarıldığı sahnedir. Film ayrıca kuşak çatışmasını da ustaca işlemiştir. Mustafa geleneksel değerleri temsil ederken, oğul hem Tatar hem Ukraynalı kimliği temsil etmektedir.

Yönetmen Nariman Aliev, Cannes Film festivali röportajında; Kırım'ın 2014'te Rusya tarafından ilhak edilmesinin ardından pek çok kişinin ilk kez Kırım Tatarlarından haberdar olduğunu söylemiştir. Film çekmesinde ilham kaynağı olarak "Aile değerleri ve vatan sevgisinin önemini göstermek" olduğunu belirterek "Çocukluğumda bana öğretilen buydu ve ölene kadar da buna inanacağım" şeklinde ifade etmiştir. (Festival-Cannes.com, 2019).

Başrolünü, Haytarma filminin yönetmeni ve başrol oyuncusu olan Akhtem Seitablaev canlandırmaktadır. *Evge*, Haytarma'nın neredeyse devam filmi sayılabilir. Haytarma 1944'te işlenen

suçu anlatırken; Evge, o suçun yeniden tekerrür etmesini, toplumsal ve bireysel yıkımını aktarmıştır. Aynı yarımada, aynı halk, farklı bir zaman; ama aynı acı.

4. Aynı Millet, Aynı Tarih, Farklı Anlatım

Bu eserler bir arada değerlendirildiğinde en belirgin örüntü; bakış açısının her şeyi nasıl değiştirdiğidir. Perspektif, tarihi bir olayın, zamanla insan hafızasında ve anlatımında olguya dönüşürken, kimliğin aktarımına dahil oluşunu belirgin hale getirmektedir. Sinemada tarihi bir olay, insan zihninde ve dolayısıyla eserlerinde yeni bir kimlik kazanmaktadır. Böylece “*tarihi kazananlar yazar*” sözünün aksine, yaşayanların yazdığı bir bakış açısına dönüşmekte ve bu bakış açısıyla tarihi olaya yeni bir yorum katılmaktadır.

Sivastopol Savunması, Kırım’ı Rus tarihinin bir parçası olarak yansıtmıştır; yarımadanın yerli bir halkı yoktur, yalnızca Rus kahramanları vardır vurgusu yapılmıştır. Film, bu topraklar üzerindeki Rus iddiasının sinemaya yansımasıdır. Bu nedenle sanatsal bir anlatıdan çok, propaganda amaçlı bir devlet söyleminin görsel belgesi niteliğindedir. Ama bu propaganda kaba, özensiz bir şekilde değil, estetik açıdan da işlenmiş ve bir devlet söylemi, sanatla kalıcı bir kimlik şeklini almıştır. 1911’de Kırım Tatarları Kırım’da hâlâ mevcuttur, filmdeki bir ihmal değil, kasti bir yok sayıştır. Filmdeki yok sayış fiziksel olarak yok etmeden önce, söylemsel ve görsel olarak görünmez kılma çabasıdır.

The Charge of the Light Brigade, Kırım’ı Avrupa’nın bir iç hesaplaşmasının savaş alanı olarak yansıtmaktadır. Filmde Tatarlar yoktur, Osmanlılar filmin animasyonlarında hindi ve kurtarılacak bir kadın figürü iken; Kırım, Britanya sınıf savaşının yaşandığı coğrafi bir yer konumundadır. Filmi sadece hiciv şeklinde nitelendirmek doğru olmayacaktır. İngilizlerin çok iyi işlediği kara mizahın “*dark humor*” bir yansımasıdır. Hicvedilen İngiliz yönetici kesmidir, Kırım; sadece ülke içi bir eleştirinin mekânı işlevi görmektedir. Yerli halk yoktur, Osmanlı yoktur, İngiliz ordusunun çöküşünü, Kırım Savaşı üzerinden göstermeye çalışmaktadır. Öte yandan film, Rus yapımının tam tersini yapar: Ruslar yenilgiyi zafer ve kahramanlıkla örterken, İngiliz yapımı zaferin bile anlamsızlığını, hatta zafer denilen şeyin kendisinin bir kurgu olduğunu vurgulamaktadır. Ama Kırım’ın asıl meselesine ya da Kırım halkına katkısı yoktur. Hiciv burada Batı’nın kendisiyle yüzleştiği, eleştirdiği bir tür işlevi görmektedir.

Kırımlı, Türk sineması bu meseleye farklı bir sorumluluk hissiyle yaklaşmıştır; çünkü Kırım Tatarları hem etnik hem de dini akraba bir topluluktur. Ancak bu yakınlık meseleye daha öznel yaklaşma, acıyı empatiyle aktarma, siyaseti dramla anlatma zorluğuna neden olmaktadır. Kırımlı’nın, Dağcı’nın romanı sayesinde tarihi bir dayanağı vardır, Kırım Tatarları bu filmde başroldür, öznedir. Ancak film, geniş kitlelere hitap etme kaygısıyla Sadık’ın iç dünyasını romandaki kadar aktaramamaktadır. Kitapta, Sadık’ın kamplarda kimliğini koruma, sürgünde kendini yeniden inşa etme süreci işlenirken; filmde savaş sahneleri daha epik şekilde kullanılmış ve Sadık Turan’ın Korkunç Yıllar’da anılarının arasında yaşama tutunma sebebi olarak, zaman zaman değiştiği Marya’ya olan aşkı, filmin merkezine konumlandırılmıştır. Yine de filmin önemini belirtmek gereklidir; Kırımlı hem bir tarihi bilinçlendirme görevi üstlenir hem de Dağcı’nın mirasını görünür kılmaktadır.

Cengiz Dağcı- Korkunç Yıllar ise bu meselenin en somut ve doğrudan aktarıcısıdır. Eseri, yaşadığı coğrafyadan zorla koparılmış bir insanın geçmişini ve kendi kimliğini koruma, yeniden inşa etme çabasıdır. Dağcı, kitabın ilk bölümünde, Rusya adına savaşırken “Sadık” ismini kullanırken; ikinci bölümde Alman esaretindeyken kendini “Turan” olarak tanıtmaktadır. Bu tercih bile esaret altında hâlâ kimliğini, vatanını, dilini muhafaza etmeye çalışmanın başka bir ifade şeklidir.

Aynı zamanda Kırım’ı yalnız Tatarlar için değil, diğer etnik unsurların da yaşadığı bir vatan olarak betimlemiştir. Kaldığı esir kampında dahi gözleri vatanından birilerini aramaktadır. Kırımlı bir Yahudi ve Ermeni’den aldığı yardımlara, aynı yurdun vatandaşlarının birbirine olan bağlılığı ve desteğine değinmeden geçmemektedir. Kitap olayları salt bir kronolojik savaş, sürgün, zorluklar ya da acı aktarımı şeklinde değil; yıktırılan bir cami minaresiyle, alfabenin bir resmi kararla değiştirilmesiyle geçmişin nasıl yok edilebileceğini, anıların içinde ustaca aktarmaktadır.

Haytarma ve **Evge**, ise Cengiz Dağcı kadar bu hikâyenin en içeriden ve güncel iki halkasıdır; çünkü anlatan kişi dışarıdan bakan değil, o acıyı yaşayan ve taşıyan isimlerdir. Otobiyografik bellektir, anlatan ve anlatılan kişiler aynı insandır. Bu filmler onlar için tarihsel bir belgeleme, aktarıcı değil, varoluşsal bir eylemdir, yaşadıklarıdır, taşıdıklarıdır, geçmişleridir. Haytarma, devleti adına savaşan, madalyalar taşıyan bir kahramanın, bir anda hain, istenmeyen birine dönüşü üzerinden, uğruna savaştığı yurdundan zorla uzaklaştırılan bir toplumu temsil etmektedir. Evge ise yol metaforu üzerinden Kırım'a geri dönüş, geçmişe de bir seyahate çıkarmaktadır. Post-modern bir anlatının içinden, sıradan insanlar üzerinden toplumsal bir acıyı anlatmıştır.

Haytarma'da sürgün edilen yüzbinlerce insanın başka topraklarda yaşarken bile eve geri dönme istediğinin hep diri kaldığını Evge göstermektedir. Yine Evge'de Mustafa'nın yolda ölümü üzerine, kendini Kırım'a ve geleneğe ait hissetmeyen Alim'in hem abisinin hem de babasının cenazesiyle birlikte, köklerini yani kolektif geçmişi üstlendiği işlenmiştir. Mustafa'nın oğlunu, amcası ve Ukraynalı yengesine emanet etmesi, konjonktürel anlamda Ukrayna ile birlikte hareketin zorunluluğunu simgelemektedir. Fakat Alim orada kalmaz, babasını yani köklerini takip eder, nihayetinde babasının da sorumluluğunu yüklenmiştir. Bu da izleyiciye, Kırım'ın bağımsız ve özgür olacağı umudunu hissettirmektedir.

Sonuç

Kırım yüzyıllar boyunca şahit olduğu olaylarla şekillenen bir topraktır. Dolayısıyla Kırım'ın hikayesi anlatılırken, o olayda anlatıcısının kim olduğu, o olay örgüsünde nerede durduğuyla doğru orantılı olduğu görülmektedir. Rusya; onu kendi parçası, İngiltere; üzerinde hata yapma lüksünün olduğu herhangi bir toprak parçası, Türkiye; akraba bir halkın acı mirası, Kırım Tatarları ise; kaybedilen ve sürekli geri kazanmaya çalıştığı bir yurt olarak anlatmıştır. 1783, 1853 1944 ve 2014 tarihleri, Kırım Tatarları için sadece savaşın kazanılıp kaybedilmesi meselesi değildir. Sürgünlüğün ve yeniden dönüş mücadelesinin tekerrür ettiği bir döngüdür. Cengiz Dağcı bu süreçte ayrı bir yerde durmaktadır; bizzat tanıklık ettiği tarihi aktararak, birincil kaynaklar bırakarak, toplumsal hafızaya kaydetmiştir. Kırmılı, bu mirası ele alarak sinema aracılığıyla yeniden hatırlatmıştır. Evge'nin 2019'da Kırım'ın, Rusya tarafından yeniden ilhakından sonra çekilmesi tesadüf olarak değerlendirilmemelidir. Edebiyat ve sinema, siyasi baskının arttığı zamanlarda, güçlü bir savaş cephesi işlevi görmektedir. Sovyet Rusya'nın Cengiz Dağcı romanlarını yasaklamış olması gibi, yıllar sonra Rusya'nın Haytarma'yı yasaklaması da bu gerçeği doğrular, anlatılan hikaye hâlâ bir tehdittir.

Kaynakça

1) Telif Eserler

- Arabacı, H. M. (2007). *1783'ten 2. Dünya savaşına kadar kırım'dan anadolu'ya yapılan göçler (sebepleri ve sonuçları)*. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi.
- Dağcı, C. (2022). *Hatıralarda*. Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Dağcı, C. (2013). *Korkunç yıllar*. Ötüken Neşriyat A.Ş.
- İnalcık, H. (2017). *Kırım hanlığı tarihi üzerine araştırmalar 1441-1700*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalcık, H. *Kırım hanlığı*. (2022). TDV İslâm Ansiklopedisi. Türkiye Diyanet Vakfı. (25), 449-457.
- Kırımlı, H. (2022). *Rus idaresi dönemi*. TDV İslâm Ansiklopedisi. Türk Diyanet Vakfı. (25), 457-465.
- Kırımlı, H. (2010). *Kırım tatarlarında milli kimlik ve milli hareketler (1905-1916)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kireççi, M. A. ve Tezcan, S. (2015) *Kırım'ın kısa tarihi*. Ahmet Yesevi Üniversitesi İnceleme-Araştırma Dizisi, (24), 11-58
- Kocakaplan, İ. (2022). *Cengiz dağcı'nın ruh ve fikir dünyası*. Düşünce Dünyasında Türkiz, 4(19), 31-44.
- Kurat, A. N. (1987). *Rusya tarihi*. Türk Tarih Kurumu. s. 171-175, 368-372
- DİA. (2022). *Kırım*. TDV İslâm Ansiklopedisi. Türkiye Diyanet Vakfı. (25), 447-449.
- Palmer, A. (1999). *1853-1856 kırım savaşı ve modern avrupa'nın doğuşu*. Sabah Kitapçılık.
- Ponting, C. (2015). *Kırım savaşı efsanesinin arkasındaki hakikat*. Alfa Yayıncılık.
- Tekne, K. (2020) *Sovyet ordusunda kırımlı bir türk: ahmethan sultan*. Zfwt, Vol 12, (no.2), 81-96.
- Turan, M. (2024). *Kırım harbi (1853-1856): Yakınçağ'da büyük güç politikaları ve osmanlı devleti*. Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 8(2), 49-68.

2) Filmler

- Aliev, N. (2019). *Evge*.
<https://www.primevideo.com/detail/0IZPMEBZEZII4RRRP7REUW563D> Erişim Tarihi: 24.06.2025 16:02.
- Arlıel, B. (2014). *Kırımlı*. Inter Medya Warner Bros. Türkiye. <https://mubi.com/tr/tr/films/crimean> Erişim Tarihi: 24.06 2024 16:03.
- Goncharov, V. ve Khanzhonkov, A. (1911). *Sivastopol savunması, Oborona Sevastopolya*. <https://youtu.be/5VM4hlEWuA?si=FQC3LKVBKB5SyRpc> Erişim Tarihi: 24.06.2026 16:08.
- Richardson, T. (1968). *The charge of the light brigade*. Woodfall Film Productions. [https://www.primevideo.com/-/tr/detail/0PWCXZZZUK6C1A6EO3VZ157GJ8#:~:text=Prime%20Video%3A%20Charge%20Of%20The%20Light%20Brigade%20\(1968\)](https://www.primevideo.com/-/tr/detail/0PWCXZZZUK6C1A6EO3VZ157GJ8#:~:text=Prime%20Video%3A%20Charge%20Of%20The%20Light%20Brigade%20(1968)) Erişim Tarihi: 24.06.2026 16:10.
- Seitablaev, A. (2013). *Haytarma*. İslamov, L. ve Diadiura, I. <https://youtu.be/jeUnEDO7Yg0?si=FxUkvnTgEb76vxj5> Erişim Tarihi: 24.06.2026 16:17
- Tracey, T., Wright, P., Millar, S. (Yönetmenler). (2003, 11 Ekim) *Charge of the light brigade (Sezon 1, Bölüm 2). Battlefield Detectives*. History Channel. <https://www.primevideo.com/-/tr/detail/0O2SO260A2XKFT8XKNP69IC2BE> Erişim Tarihi: 24.06 2026 16:19.

3) Web Siteler

Festival-Cannes.com, (2019, Mayıs). *Evge* (homeward) as seen by nariman aliev. Festival De Cannes. Erişim Tarihi: 25.05.2026

(<https://www.festival-cannes.com/en/2019/evge-homeward-as-seen-by-nariman-aliev/>)

Mamaeva, T. (2013). *Haytarma- durmak bilmeyen acı*. Erişim Tarihi: 26.05.2026

(<https://tatar-congress.org/ru/zhizn/kultura/haytarma/>)

Qha, (2024, Haziran). *Rusya tarafından savaşılmaya zorlanan 4 bin 300 tatar ve başkurt öldü*.

Qha Kırım Haber Ajansı. Erişim Tarihi: 25.05.2026. 03:29

(<https://www.qha.com.tr/gundem/cephede-savasmaya-zorlanan-4-bin-300-asker-hayatini-kaybetti-490573>)

Qha, (2013, Eylül). *Rusya'nın dışişlerinden haytarma filmine engel*. Qha Kırım Haber Ajansı. Erişim Tarihi: 26.05.2026.

(<https://www.qha.com.tr/gundem/rusya-nin-disislerinden-haytarma-filmine-engel-129447>)

(Not: Bu çalışma, Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nün LEE 512 / LEE 608 kodlu Akademik Yazım ve Yayın / İleri Düzey Akademik Yazım ve Yayın dersi kapsamında hazırlanmıştır.)